

Marta Zielińska

Symposium na temat twórczości Juliusza Słowackiego w okresie mistycznym

Biuletyn Polonistyczny 23/4 (78), 57-67

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SYMPOZJUM NA TEMAT TWÓRCZOŚCI JULIUSZA SŁOWACKIEGO
W OKRESIE MISTYCZNYM

W dniach 10 i 11 grudnia 1979 r. odbyło się w Warszawie sympozjum na temat twórczości Juliusza Słowackiego w okresie mistycznym, zorganizowane przez Instytut Badań Literackich PAN. Obrady odbywały się w siedzibie Instytutu Sztuki PAN.

Według założenia organizatorów sympozjum miało być naukową dyskusją i swobodną wymianą poglądów; miało ujawnić nasz współczesny stan wiedzy o "mistycznym Słowackim" i stać się inspiracją, punktem wyjścia do dalszych prac nad tym tematem - ważnym, ale jak dotąd niedostatecznie zbadanym. Założenie to zdecydowało o formie naukowych posiedzeń: referaty zostały zastąpione krótkimi "zagajeniami", inicjującymi dyskusję nad tematami, z którymi uczestnicy sympozjum zapoznali się wcześniej i dzięki temu mogli wystąpić w charakterze równoprawnych dyskusantów.

Pierwszego dnia posiedzenie przedpołudniowe rozpoczął M. G ł o w i ń s k i (IBL) krótkim omówieniem recepcji poezji Słowackiego w okresie Młodej Polski. Przypomniał, iż większe zainteresowanie poetą rozpoczęło się po jubileuszowym roku 1899, czyli już po przejściu fali dekadentyzmu, a następnie wyróżnił dwa rodzaje recepcji tej poezji - estetyzującą której czołowym reprezentantem był Ignacy Matuszewski oraz aktywistyczną (traktującą dzieło Słowackiego jako swoisty "zbiornik energii narodowej"). Dalej podkreślił wyjątkowo dużą rolę krytyki literackiej okresu w kształtowaniu się modelu lektury Słowackiego, zaznaczając jednocześnie, iż proponowany przez krytyków sposób odczytania tej poezji (wg "wzorca lirycznego") pomijał takie jej istotne cechy, jak: ironia, gra literacka, grotes-

ka, fragmentaryczność itd. Zaznaczył także, że młodopole nie czytało Słowackiego "całościowo", nie traktując odrębnie okresu mistycznego.

Na temat lektury dzieł Słowackiego mówiła też A. B a r t o s z e w i c z (UMK), która zajęła się recepcją jego poezji przez historyków literatury: Małeckiego, Pawlikowskiego i Klei-nera. Małecki i Pawlikowski - choć dzielił ich niewielki okres czasu - zajmowali zupełnie przeciwne stanowiska względem pism mistycznych poety: Kleiner ukazał dzieło Słowackiego na tle światopoglądu romantycznego. Na koniec referentka zaproponowała (posługując się terminem zapożyczonym z językoznawstwa) "konfrontatywną" lekturę Słowackiego, uwzględniającą całość światopoglądu polskiego romantyzmu, przy której twórczość poety okazałaby się najdalszą konsekwencją tego światopoglądu.

S. T r e u g u t t (IBL) zaprezentował interesującą propozycję edycji pism mistycznych Słowackiego: wychodząc z założenia, iż każdy utwór poety z tego czasu stanowi swoistą próbę "wejrzenia" w niektóre momenty dziejów ducha (ich całości nie można nigdy ogarnąć) - zaproponował dla wydania tych utworów formułę encyklopedyczną, uwydatniającą wieloaspektowość i różnorodność, a także wielowariantowość pism mistycznych Słowackiego.

Także S. M a k o w s k i (UW), mówiąc o edycji pism mistycznych Słowackiego, zwrócił uwagę na wielowariantowość utworów poety i jej szczególną rolę. Podkreślił płynność granic pomiędzy tymi utworami, "przechodzenie" jednego w drugi, co również dla wydawcy powinno stanowić ważny problem. Na koniec mówca zaproponował, aby zrezygnować - w przypadku twórczości Słowackiego - z przymiotnika "mistyczna", lecz posługiwać się nazwą "genezyjska", bardziej odpowiadającą jej idei.

Ostatnim tematem, wokół którego skupiły się głosy dysku-
tantów na porannym posiedzeniu, był problem tekstu dzieła mis-
tycznego - jego fragmentowości, wielowariantowości, alinearności.

Prof. M. J a n i o n (IBL) poruszyła sprawę przeżycia
mistycznego i jego zapisu oraz pytań, które się nasuwają przy
okazji prób zwerbalizowania tego, co "niewyraźalne". Słowacki,
aby sprostać zadaniu "przekazania" doświadczenia mistycznego,
musiał zakwestionować przyjęte dotychczas sposoby pisania, a
także odrzucić akceptowane dotąd przez niego role romantyczne-
go literata. Tekst mistyczny, będący ekspresją takiego doświad-
czenia, pisany jest w porządku nie linearnym, ale opartym na
korespondencjach, echach i symetriach. Badając taki tekst,
trzeba się też zastanowić nad zależnością pomiędzy epifanicz-
nym charakterem objawienia a fragmentarycznością dzieła, nad
jego ciągłością i nieciągłością (horyzontalną i wertykalną), a
także pytać, czy "to" jest system filozoficzny. Na zakończenie
referentka mówiła o problemie tożsamości dzieła i autora oraz
o sprawie dojrzałości czytelników do przyjęcia takiego dzieła,
i stwierdziła, że Słowacki miał pełne poczucie tożsamości z
dziełem, a także poczucie jego wartości, ale jednocześnie do-
strzegał wyraźnie niedojrzałość publiczności.

Kolejny mówca, Cz. Z g o r z e l s k i (KUL), ograniczył
swoje rozważania do wierszy lirycznych Słowackiego, podkreśla-
jąc ich fragmentaryczny, miniaturowy, "raptularzowy" charakter.
Zauważył, iż wymowność liryczna tych notatnikowych wierszy
(określenie to wskazuje na ich wspólne cechy strukturalne) jest
wprost proporcjonalna do ich lakoniczności oraz że te, które
się "urywają", mają większy ładunek potencjalnej energii, stwa-
rzają możliwość kontynuacji. Mówca stwierdził również, że drob-

nym sprawom będącym inspiracją czy tematem tych małych utworów poeta nadał wymiar kosmiczny.

Wreszcie D. D a n e k (IBL) przedstawiła problem kształtu dzieła mistycznego z punktu widzenia teoretyka literatury: tematem jej szczegółowych dociekań było porównanie (wieloaspektowe) struktury utworu literackiego i umysłu ludzkiego.

W dyskusji zapoczątkowanej omówionymi powyżej wystąpieniami J. I l l g (UŚL.) poruszył sprawę młodopolskiego odbioru dzieł Słowackiego na przykładzie twórczości Micińskiego. - M. T a t a r a (UJ) upomniał się o rozważenie problemu lektury Słowackiego przez pokolenie "przedburzowców", a także zalecał ostrożność przy edycji Słowackiego uwzględniającej wielowariantowość jego poezji. - K. B a r t o s z y ń s k i (IBL) zwrócił uwagę na postęp naszej wiedzy o poetyce, filozofii i filologii oraz stylach odbioru (od czasów Kleinera), umożliwiający nowe odczytanie pism Słowackiego - nowe nawet wówczas, gdy pozornie sięgamy do pojęć i problemów poruszanych niegdyś. - Na koniec M. B i z a n (PIW) zreferował zasady wydania swej antologii wierszy Słowackiego - zatytułowanej "Ja, Orfeusz...".

Posiedzenie popołudniowe zapoczątkowała wypowiedź M. Ż m i g r o d z k i e j (IBL) na temat objawienia i literatury. Wypowiedź ta skupiła się wokół pytań, czy możliwa i potrzebna jest literatura wyznawcza i czy jest ona potrzebna i możliwa w wydaniu człowieka uczestniczącego w rewelacji mistycznej. Następnie przedstawione zostały sądy Słowackiego o poezji zawarte w tekstach dyskursywnych okresu mistycznego: w korespondencji i w "Raptularzu".

O poetyce objawienia mówiła A. K o w a l c z y k o w a (IBL), która zastanawiała się, czy Słowacki rozumiał objawienie

tylko w sensie mistycznym (jako wizję), czy też miało ono w jego twórczości cechy kreacji samodzielnej.

Z kolei M. C i e ś l a (UJ) przedstawiła wybrane zagadnienia z zakresu topiki i symboliki mistycznej poezji Słowackiego. Autorka prześledziła najważniejsze - jej zdaniem - motywy tej poezji: temat ruchu, lotu, schodów i światła, podkreślając przy tym stały kanon znaczeń, jakie miały dla poety te toposy, a także synkretyzm doznań, myśli i obrazów - cechy dominującej w wyobraźni twórczej Słowackiego. Dyskursywne pozostały pytania: czy przełom mistyczny spowodował także przełom w wyobraźni poety, czy też te same motywy były już obecne u niego przed przełomem, oraz jaki jest stosunek ilościowy myśli i obrazów przed i po przełomie mistycznym?

Wreszcie M. P i w i ń s k a (IBL) zajęła się problemem wyobraźni i porozumienia pozajęzykowego w dziele Słowackiego. Stwierdziła, iż w przypadku tej poezji, przekazującej mistyczną koncepcję świata, nie można mówić o wyobraźni w potocznym rozumieniu - można badać jedynie strukturę tej wyobraźni. Autorka doszła do wniosku, iż rolę wyobraźni spełnia u Słowackiego mistyczna pamięć genezyjska, pamięć tego, "jak się tworzyło" - stąd też jest to wyobraźnia in statu nascendi, oglądająca samą siebie, autotematyczna. W takim ujęciu podstawowym problemem byłoby zbadanie "czynności metaforyzowania", która jest alfabetem nowego stylu poetyckiego. W rozważaniach swoich referentka spróbowała też odpowiedzieć na pytanie o wiarygodność objawienia u Słowackiego - co wzbudziło żywe zainteresowanie słuchaczy.

W dyskusji M. M a c i e j e w s k i (KUL) mówił o tradycji biblijnej w twórczości Słowackiego. - W. G u t o w s k i (UMK) poruszył sprawę objawienia i badań filologicznych jego poetyckiego zapisu. - S. C h w i n (UG) zaproponował edycję Słowac-

kiego w postaci "modelu do składania" oraz przedstawił rolę zjawisk parapsychicznych w porozumieniu pozajęzykowym u Słowackiego. - Z. M a j c h r o w s k i (UŁ) podkreślił doniosłość współczesnej lektury mistycznych pism Słowackiego, stwierdzając, iż obecne pokolenie badaczy wchodzi w "dojrzałość romantyzmu", której odpowiednikiem jest właśnie mistyczna twórczość Słowackiego. - W. J u s z c z a k (IS), mówiąc o edycji utworów Słowackiego, powołał się na niemieckie wydanie Hülderlina, a następnie podjął dyskusję z poglądami A. Bartoszewicz (na temat różnicy między recepcją Słowackiego przez Małeckiego i Pawlikowskiego) oraz z propozycją S. Makowskiego dotyczącą nazwania wszystkich utworów Słowackiego z okresu mistycznego "twórczością genezyjską". Główną część swej wypowiedzi skupił jednak na pytaniu, dlaczego Słowacki tłumaczył "Iliadę" Homera; wykazał zarazem w tym przekładzie stylistyczne piętno okresu mistycznego, wniesione przez tłumacza do tekstu Homera. - J.M. R y m k i e w i c z (IBL) przedstawił własne wątpliwości na temat prawdziwości wizji kwietniowej Słowackiego, argumentując swą tezę wielością i różnorodnością jej poetyckich realizacji - w związku z czym wywiązała się dyskusja z M. Janion o doświadczeniu mistycznym. - E. N a w r o c k a (UG), nawiązując do wypowiedzi W. Juszczaaka, wyraziła wątpliwość, czy słusznie mówi się o p r z e k ł a d z i e "Iliady" przez Słowackiego, a nie o p i s a n i u przez niego "Iliady"; zwróciła się też z pytaniem do D. Danek, czy jej zdaniem przełom u Słowackiego oznaczał zmianę umysłowości. - T. B e d y ń s k i raz jeszcze powrócił do problemu edycji dzieł Słowackiego, proponując wydanie ich w postaci luźnych kartek, co dałoby czytelnikowi nieograniczoną możliwość różnych odczytań; z poglądem tym nie zgodził się J.M. Rymkiewicz, dowodząc, iż każdy badacz (i wydawca) po-

winien się kierować ambicją stworzenia własnej, "idealnej" koncepcji dzieła (jak to było u Pawlikowskiego i Kleinera); poza tym praca nad tekstem, wydanym na luźnych kartkach mogłaby (ze względu na wielką ilość odczytań) doprowadzić do braku wspólnego dla czytelników i badaczy jednolitego korpusu utworów Słowackiego. - M. J a n i o n stanęła w tym sporze po stronie filologicznych nowatorów, podkreślając, iż dążenie do jedności koncepcji może grozić swoistą instytucjonalizacją; podkreśliła też (na przykładzie książki Barthes'a) rosnącą w kulturze współczesnej rolę "fragmentowości tekstu" i takiej jego edycji, która pozwoliłaby czytelnikowi uniknąć poddania się "przemocy jedności", cechującej każde wydanie "linearne"; na zakończenie popołudniowego posiedzenia M. J a n i o n podała pod rozwagę problem związków między niemistyczną i mistyczną twórczością Słowackiego.

W drugim dniu sympozjum M. K o r z e n i e w i c z (UJ) przedstawiła problem "ja-mówiącego" w mistycznej poezji Słowackiego. Omówiła genezyjską koncepcję osoby, problem identyczności i wielości wcieleń, paradoks jednostkowości i zbiorowości podmiotu mówiącego.

Tym samym tematem zajął się J.M. R y m k i e w i c z podkreślając chaotyczną wielość znaczeń "ja-mówiącego" w poezji Słowackiego. Wnioskiem z tych rozważań było stwierdzenie, iż poeta wahał się z określeniem istoty, miejsca i funkcji swojego "ja". Być może, zmieniał poglądy na byt owego "ja", a może nigdy nie zostało to wyprecyzowane (anioł, duch globowy?).

Z kolei R. P r z y b y l s k i (IBL) mówił o biografii, esencji i egzystencji w dziele mistycznym Słowackiego. Rozpatrując trójczłonowe "ja" istniejące w tej twórczości (duch, dusza, ciało), wykazał jej silny związek z tradycją chrześcijańską.

Duch w tym ujęciu byłby "esencjonalny", dusza i ciało - egzystencjalne, bo niszczone i zmienne w czasie.

Problem ciągłości i nieciągłości osobowości poety i postaci w dziele Słowackiego przedstawiła K. P o k l e w s k a (UŁ), podkreślając, iż "nieciągłość" bohaterów Słowackiego pojawia się dopiero w koncepcjach metempsychicznych, a następnie zajęła się bliżej problemem osobowości w "Królu-Duchu", wyróżniając trzy plany: egzystencji ("ja" poety romantycznego z XIX w.), esencji ("ja" ducha - świadka i uczestnika wcieleń) oraz konkretnego wcielenia.

A. W i t k o w s k a (IBL) mówiła o "pisaniu Mickiewicza" przez Słowackiego w okresie mistycznym. Zjawiska tego nie można tłumaczyć wcześniejszą rywalizacją poety z Mickiewiczem czy kompleksem niedocenienia. Nieprzydatne okazują się bowiem te same kategorie psycho- i socjologii literatury stosowane niegdyś do całego Słowackiego przez Kleintera czy Kridla. W dobie mistycznej decydujący niewątpliwie był stosunek Słowackiego do wielkich dzieł literatury przeszłości (będących rewelatorami tajemnic genezyjskich). Pozostając w kręgu wymienionych tu zagadnień, referentka ukazała, jak "tematy mickiewiczowskie" przekształcały się w utwory tajemnic historiozoficznych i genezyjskich (szczególnie "Wallenrod", "Dziady" i "Pan Tadeusz").

Wreszcie M. J a n i o n przedstawiła problemy, które należałoby uwzględnić w dalszej dyskusji: tożsamość "ja" poety i jej konstytuowanie się w procesie rozdwojeń i sobowtórystyki; walka duszy z duchem w dziele Słowackiego; literatura a objawienie; sąd Miłosza o Słowackim.

W dyskusji M. Z i e l i ń s k a mówiła o potrzebie bliższego zbadania "pozajęzykowych" sposobów porozumienia zawartych w tekstach Słowackiego będących ostatecznym punktem dojścia w

romantycznej ewolucji antynomii języka i wyobraźni. - M. M a c i e j e w s k i nawiązał do problemu tradycji chrześcijańskiej w twórczości Słowackiego (wystąpienie R. Przybylskiego), podkreślając, iż poetę odróżnia od chrześcijaństwa brak doświadczenia kenozy. - E. G r a c z y k poruszyła problem materii i zagrożenia w poezji Słowackiego, wyrażając opinię, iż objawienie spowodowało u poety trwałe "uszkodzenie" w materialnym widzeniu świata. - B. Ś w i o n t e k (UŁ) powróciła do zagadnienia "ja" lirycznego w "Królu-Duchu", zwracając szczególną uwagę na korelację czasów i poziomów tego "ja" oraz na sprawę istnienia "ty" lirycznego i jego znaczenia. - Po wystąpieniu A. H o ł o j u c h na temat sądu Miłosza o Słowackim (próba obrony krytycznego stanowiska Miłosza) wywiązała się dyskusja między M. J a n i o n (sprzeciwiającą się tej obronie) a R. Z i m a n d e m (IBL), który następnie mówił o miejscu Słowackiego wśród innych przedstawicieli myślenia mistycznego.

Posiedzenie popołudniowe rozpoczęła M. J a n i o n wypowiedzią na temat mistycznej hipotezy rzeczywistości zawartej w dziele Słowackiego. Okres twórczości przedmistycznej poety charakteryzuje koncepcja egzystencji "zamkniętej": świadomość "uwięzienia" w egzystencji - tak u bohaterów literackich, jak u samego poety (np. "kryształowa bania" w "Kordianie", "lustrzany tunel szaleństwa" w "Lambrze"), lęk przed pustką kosmosu. Śmierć w takim ujęciu nie jest dla egzystencji żadnym rozwiązaniem. W twórczości mistycznej Słowackiego mamy wizję egzystencji "otwartej" - zawarł w niej poeta dynamiczną koncepcję kosmosu, gdzie śmierć jest "mistrzynią form", staje się możliwa do przyjęcia - jako metamorfoza. W dalszych rozważaniach referentka pokazała, jak wyglądały te dwie koncepcje egzystencji w późniejszej filozofii i literaturze.

Z kolei R. P r z y b y l s k i kontynuował swe podjęte już w toku sympozjum rozważania na temat związków mistyki Słowackiego z antropologią chrześcijańską, teraz jednak skupił uwagę na problemie metempsychozy, idei człowieka jako osoby oraz na sprawie śmierci i zmartwychwstania w kontekście religii chrześcijańskiej i tradycji mistycznej.

W dyskusji głos zabrał W. J u s z c z a k, mówiąc o wizji eposu u Blake'a i Słowackiego. - M. Ż m i g r o d z k a, nawiązując do wystąpienia M. Janion, zakwestionowała zbyt jednostronną, choć sugestywną, wizję romantyzmu przedmistycznego jako wyrazu egzystencji "zamkniętej". - M. G r z ę d z i e l s k a (UMCS) zastanawiała się nad istotą objawienia u Słowackiego, nad problemem esencji i egzystencji oraz nad kategorią czasu w dziele poety. - A. K o w a l c z y k o w a zwróciła uwagę na sprawę zła i szatana oraz "frenezji" w mistycznej twórczości Słowackiego; oceniła, iż nie było to tylko "lubowanie się" w krwawych scenach i opisach, obsesja - ale że poecie chodziło o ukazanie nieczystości energii ducha; szatan jest w pismach mistycznych drugim obliczem enioła, ponieważ genezyjska droga ducha wymaga cierpienia; zło w "Królu-Duchu" ma charakter ponadmoralny, bo usprawiedliwia je system historiozoficzny. - K. Z i ę b a przedstawiła ciekawą interpretację antynomii pomiędzy bytem ducha a bytem ludzkim u Słowackiego; poeta, dzięki koncepcji permanentnej metamorfozy ducha w formach, przezwyciężył problem śmierci, ale w "wymiarze ludzkim" skazywał osobę na przyspieszone niszczenie; w efekcie człowiek został "oszukany" przez ducha. - J. C e g ł o w s k i mówił o związkach mistycznej koncepcji świata ze współczesnymi teoriami fizycznymi i matematycznymi, a E. F e l i k s i a k - o hermeneutyce "Króla-Ducha". - S. C h w i n zastanawiał się nad związkami doświadczenia odnowy,

przeistoczenia (które obecne jest w dziele Słowackiego) z koncepcjami terapeutycznymi współczesnej psychiatrii. - T. B e d y ń s k i natomiast próbował wykazać istnienie wpływów filozofii hinduskiej w mistycznej twórczości Słowackiego, dopatrując się jej elementów już w przedmystycznych dziełach poety ("Godzina myśli"). - L. Ś w i r a poruszyła sprawę, czy dialog Słowackiego z przeszłością można interpretować w kategoriach genologicznych - omawiając przy tym "Wacława" w kontekście "Marii" Malczewskiego. - Wreszcie Z. W ó j c i c k a przedstawiła interpretację "Uspokojenia", wykazując "nietypowość" tego utworu na tle innych dzieł mistycznych.

*

Obrady sympozjum, które miały w przeważającej mierze charakter "mówiony", zostały w całości zarejestrowane na taśmie magnetofonowej, która posłużyła za podstawę opracowania publikacji na temat twórczości Słowackiego w okresie mistycznym.

Mgr Marta Zielińska

O METAFORZE

Sprawozdanie z konferencji naukowej

W dniach od 17 do 19 grudnia 1979 r. odbyła się w Warszawie konferencja na temat metafory, zorganizowana przez Pracownię Poetyki Historycznej IBL PAN. W czternastu wygłoszonych referatach podjęto - a potem, w dyskusji, szczegółowo i krytycznie omówiono - różnorodne kwestie z zakresu historii i teorii metafory. Można sądzić, iż dadzą się one zasadnie zgrupować w trzy zespoły zagadnień, koncentrujących się, po pierwsze, na